

ЮРІЙ ТЮТЮННИК НА ЧОЛІ ЛИСТОПАДОВОГО РЕЙДУ



Валерій КУЧЕР,

*начальник університету українознавства ЦБО
ЗС України, заслужений працівник культури України,
полковник*

Кучер Валерій. Юрій Тютюнник на чолі Листопадового рейду.

У статті висвітлюється роль Ю.Тютюнника в підготовці і здійсненні Другого Зимового походу Армії УНР в Україну у листопаді 1921 року, спростовуються усталені міфи та відновлюється історична правда щодо його постаті.

Ключові слова: Партизансько-повстанський штаб, Повстанська армія, Другий Зимовий похід, Волинська група, трагедія Базару.

Кучер Валерий. Юрий Тютюнник во главе Ноябрьского рейда.

В статье показана роль Ю.Тютюнника в подготовке и осуществлении Второго Зимнего похода Армии УНР на Украину в ноябре 1921 года, опровергаются устоявшиеся мифы и возобновляется историческая правда относительно его личности.

Ключевые слова: Партизанско-повстанческий штаб, Повстанческая армия, Второй Зимний поход, Волинская группа, трагедия Базара.

Valery Kucher. Yuri Tyutyunnik headed the November raid.

The article highlights the role Y.Tiutyunnik in the preparation and implementation of the Second Winter campaign UNR Army in Ukraine in November 1921, refuted the usual myths and recovering historical truth about his figure.

Keywords: Partisan-rebel headquarters Insurgent Army, Second Winter campaign, Volyn Group tragedy Bazaar

В оцінках Другого Зимового походу (Листопадового рейду) в історіографії та джерелах особливо контрверсійність викликають трактування місця і ролі в ньому генерал-хорунжого Ю. Тютюнника. Його звинувачують в невдачі походу, у браці професіоналізму, у нездатності та помилках при проведенні операції та помилках у кадрових питаннях тощо.

Дана стаття має за мету спростувати усталені міфи стосовно Другого Зимового походу та у деякій мірі відновити історичну правду і показати справжній образ генерал-хорунжого Ю. Тютюнника.

Документи і матеріали виявлені автором статті свідчать про те, що Ю. Тютюнник проявляв достатню увагу підготовці повстанських формувань, які готувалися до походу, безпосередньо впливав на його здійснення. Про це засвідчують, насамперед, накази та інструкції Ю. Тютюнника по Повстансько-партизанському штабу у Львові в яких викладалися конкретні завдання для успішної підготовки до збройного походу на Україну. Розроблені мобілізаційні плани організаційного відділу штабу засвідчують про його багатограну роботу по успішному проведенні походу від напрямку руху військових груп до форм і напрямків роботи по взаємодії вояків із місцевим населенням.

Документи даного періоду містять важливу інформацію про сили повстанців: їх чисельність, місце дислокації та структуру, якої набув повстанський рух під керівництвом ППШ та його керівника генерал-хорунжого Ю. Тютюнника, відомості про структуру самого штабу, матеріали про розробку бойових завдань для частин Армії УНР у вигнанні та для підпільних і партизанських угруповань на випадок рейду військ на територію Радянської України й вибуху там широкого всенародного антирадянського повстання.

Діяльність Ю. Тютюнника на посаді начальника Партизансько-Повстанського Штабу рельєфно відбита у матеріалах (Ф.2297) ЦДАВО України (Партизансько-Повстан-

ський Штаб при Головній Команді Військ УНР). В цьому фонді зберігається чисельний масив документів (звіти, напрями, зведення, відозви, повідомлення, звернення, операційні мапи, листування тощо). Значну частину з них становлять оригінали документів (або засвідченні копії), багато з яких власноручно підписані начальником ППШ.

З них стає відомо, що упродовж весни 1921 року ППШ (маючи у своєму складі спочатку 7 осіб) перебував у м. Тарнові, таємно проводячи роботу з представниками українських повстанських організацій і зв'язківцями партизанських загонів, які у всьозростаючій кількості прибували з закордону. Після належної перевірки цих осіб, переважна більшість з них на зворотному шляху отримувала агітаційну літературу, спеціальні інструкції та фінансові засоби для продовження збройної боротьби. Збільшення обсягів роботи ППШ з часом почала заважати велика відстань від кордону, тому 22 червня 1921 року його апарат було перенесено до м. Львова.

Проте, порушення елементарних правил конспірації посадовими особами ППШ та їхніми співробітниками (посланцями підпільних організацій), а також найближчого оточення Головного отамана УНР С. Петлюри призвели до провалу багатьох задумів, а відтак до великих жертв. Більшовицькій агентурі вдалося проникнути не тільки до ППШ (сотник Георгій Заярний – агент «121», полковник Добротворський, полковник Ємельянов, сотник Нестеренко, агент Сергій Карин-Даниленко) [4, 126], а й до найближчого оточення С. Петлюри (колишній полковник Ємельянов, провокатор-сотник Петро Жидківський, полковник Снігірів «особистий секретар Петлюри», дружина особистого секретаря Петлюри та інші) [1, 43].

Вже влітку 1921 року більшовикам вдалося викрити значну кількість повстанських комітетів та ліквідувати найчисельніші повстанські загоны уенерівського спрямування. Але підготовка до загального повстання в Україні тривала.



Юрії Тютюник

У вересні 1921 року, виконуючи директиву генерал-хорунжого Ю. Тютюника, розпочалося формування Волинської, Подільської та Бессарабської армійських груп Повстанчої Армії УНР, що мали перейти більшовицький кордон та ініціювати в Україні повстання.

Бессарабська група генерал-хорунжого Андрія Гулого-Гуленка після переходу більшовицько-румунського кордону одержала завдання відволікати увагу більшовиків від напрямку головного удару (на Київ через Волинь та Поділля з території Польщі) повстанців Ю. Тютюника [5, 214]. Згідно з наказом Командувача ППШ від 6 жовтня Бессарабська група мала спочатку захопити м. Тирасполь та розпочати широкі партизанські акції в Одеській губернії.

Більшовики добре орієнтувалися у справах ППШ у Львові, про це свідчить нота голови Ради Народних комісарів Радянської України Християна Раковського Польсько-

му уряду від 28 вересня 1921 року, в якій викладені практично всі деталі повстання. В ній говорилося про те, що «...на Варшавській нараді 17 червня 1921 року, за участю представника Військової Канцелярії (начальника) Польської Держави, був вироблений план повстання в Україні. З цією метою Україна була поділена на п'ять груп із 22 районами» [2, 484–485]. Про це свідчать матеріали, які знаходяться у Бібліотеці Народовій у Варшаві, в яких було розроблено докладні інструкції начальникам повстанських груп і районів та конкретні завдання кожній групі:

– 1-й (Південній) Повстанській групі (Миколаївська, Одеська, Херсонська губернії і південь Поділля) – захопити свій район, перервати зв'язок між частинами РСЧА на кордоні з Польщею і в глибині радянської території знищити залізничні мости та вивести із ладу залізничні колії в районі Бірзула-Вапнярка-Знам'янка-Кременчук;

– 2-га група (територія, обмежена ріками Прип'ять, Дніпро, залізниця Черкаси – Вапнярка, далі до Ямполь, ріка Дністер, польський кордон) – відрізає радянським військам відхід на північ, рве зв'язок між частинами РСЧА і штабом КВО, а також бере під контроль шляхи в Поліссі, нищить залізничні шляхи і колії;

– 3-тя група (територія Чернігівської і Полтавської губерній та північ Катеринославщини – займає Полтаву, ізолює з північно-східного напрямку радянські війська, захоплює залізничний вузол Кременчука, веде диверсійну роботу на комунікаціях, захоплює Харків);

– 4-та (Таврія, Крим) і 5-та групи (Харківщина, Донбас) – захоплюють Катеринослав, руйнують мости і переправи через Дніпро.

Усі повстанські групи отримали однакові завдання: руйнувати мости, залізниці, телефонні й телеграфні лінії таким чином, щоб їх неможливо було ввести в дію протягом 2-4 тижнів, захопити склади зброї і боєприпасів, одночасно організувати систе-

му зв'язку для власних сил, користуючись радіо, телефонно-телеграфними засобами, саморобними маяками із соломи чи смоли [7, 427–428].

Про повстанські приготування в Румунії більшовицька розвідка також знала про що свідчить спільна нота Румунському уряду від 3 жовтня 1921 року, яку зробили комісари закордонних справ Російської Советської Федерації та Української ССР Георгій Чичерін і Християн Раковський, в ній говорилося, що «...в селі Жавки, недалеко від румунського вартового поста, знаходиться петлюрівський комітет у складі: Марчука, Новомирського, Гайдученка, Новицького, які підтримують зв'язок з бандитськими відділами на Україні при допомозі румунських властей» [2, 388].

Ще однією проблемою, від вирішення якої у значній мірі залежав успіх рейду, була проблема повної відсутності зброї. ППШ ще влітку 1921 року вжив певних заходів щодо влаштування біля польсько-більшовицького кордону таємних сховищ зброї, які мали служити для постачання партизанських загонів. Як зазначав у своїй доповіді генерал-хорунжому Ю. Тютюннику від 15 липня 1921 року начальник матеріального підвідділу підполковник О. Кузьмінський: «Це питання потребує особливої нашої уваги через те, що коли при попередніх повстаннях було досить своєї зброї, то зараз її на селах майже не мається, бо вся вона вже використана або відібрана. Підкресливши, що зосередження зброї у прикордонній смузі повинно початися негайно, він запропонував влаштувати у найближчий час п'ять сховищ зброї у районах Підволочиська, Острога, Корця, Рокитного і Скали. У кожному сховищі на думку підполковника Кузьмінського, мала зберігатися одна тисяча рушниць із набоями до них у кількості 240 тисяч, 8 скорострільів із набоями на кожен по 30 тисяч, ручних гранат – 2400 шт. і дивізійний комплект піроксиліну» [16, арк.13].

Проте, ці вимоги ППШ не були задоволені поляками, які тільки 12 жовтня 1921 року надали у розпорядження Ю. Тютюнника

першу і дуже обмежену партію стрілецької зброї [16, арк.15].

Польське керівництво фактично відмовувалося від відкритої підтримки українських повстанців на своїй території, боячись спричинити цим нову польсько-радянську війну. Групи Ю. Тютюнника були забезпечені зброєю і набоями лише на 50 відсотків. Катастрофічно невистачало одягу та взуття.

Але, незважаючи на таке скрутне становище із зброєю, у кінці жовтня 1921 року справа організації визвольного походу Армії УНР перейшла у площину реального виконання. 23 жовтня Головний Отаман Військ УНР С. Петюра призначив генерал-хорунжого Ю. Тютюнника командуючим всіма повстанськими силами в Україні. Відповідно до цього наказу, у безпосередню підлеглість йому переходили всі начальники повстанських груп та районів [17, арк.10].

Відповідно до плану виступило три групи: Волинська – головна, під безпосереднім командуванням Ю. Тютюнника, Подільська – під командуванням підполковника М. Палія-Сидорянського; Бессарабська – генерала А. Гулого-Гуленка, яка була ще в стадії формування.

Документи та матеріали фонду Народного комісаріату закордонних справ УРСР (Ф.4) ЦДАВО України, радянське керівництво було досить детально проінформоване про підготовку рейду і теж провело відповідні контрзаходи. 10 листопада ВУЦВК прийняв постанову у відповідності з якою «Волинська, Подільська, Київська і Одеська губернії оголошувалися на положенні, загрожуючому бандитизмом зі всіма витікаючими наслідками [17, арк.205]. ВУЦВК ставив перед частинами Червоної армії завдання ліквідувати наступ. На підкріплення місцевих гарнізонів були прислані війська 9-ї Кримської кавалерійської та 44-ї і 45-ї стрілецьких дивізій.

Наявні історіографічні та архівні джерела дають нам змогу детально відтворити перебіг подій походу.

Першою на територію України через р. Збруч в околиці Гусятина перейшла Подільська група – малими відділами з 23 по 26 жовтня 1921 року (під командуванням підполковника Михайла Палія-Сидорянського, заступником був підполковник С. Чорний у складі 380 козаків і старшин, що мали на озброєнні лише 140 рушниць і 2 тис. набоїв до них.

З безперервними боями здійснила 1500 кілометровий рейд окупованою ворогом територією через Проскурівський, Летичівський, Любарський повіти, повертаючи на північ у Житомирський і Коростенський повіти, а потім на південний схід, на місто Малин та село Бородянку. Групі не вдалося з'єднатися (за планом 10 листопада) з Волинською групою для спільних операцій, хоч і були вони в одному бою з більшовиками під селом Леонівкою, як вважає Г. Рогозний [10, 56], не знаючи про це самі. Цей факт нез'єднання груп мав фатальні наслідки, особливо для Волинської групи.

17 листопада Подільська група сягає сіл Гута Катюжанська та Вахівка під Києвом, але змушена повернути на Захід і 6 грудня перейти польський кордон. За твердженням О. Шпилинського, командування оцінило цей рейд як визначний військовий подвиг [18, 113–115].

Бессарабська група генерал-хорунжого Андрія Гулого-Гуленка – готувалася до наступу в Румунії, в околиці міста Бендери. Вона мала бути першою, яка прорветься в Україну та демонструватиме ніби головний випад. Однак вона не була готова на цей час і перейшла кордон на Дністрі поблизу Тирасполя і Дубоссар останньою, лише 19 листопада 1921 року. В той час інші групи вже покидали Україну. Група генерал-хорунжого А. Гулого-Гуленка нараховувала приблизно 300 вояків, захопила декілька сіл та західне передмістя Тирасполя. Однак, була розбита і не виконала завдання – не об'єдналася з більшими частинами підпільників, не організувала повстання місцевого населення і не відтягнула ворожих сил від головної групи.

В ніч на 4 листопада 1921 року о 2-й годині ночі Головна Волинська група здійснила перехід кордону поблизу села Борове [6]. При цьому слід визнати, що групу переобтяжували великі обози і вона не мала необхідної маневреності в русі.

На ранок повстанці підійшли до села Майдан Голишевський, де без єдиного пострілу був захоплений 1-й взвод 196-го батальйону прикордонної охорони (близько 100 чол.) [9, 92]. 6 листопада в с. Піски на службовій нараді за участю Ю. Тютюнника був відпрацьований план захоплення м. Коростеня і вже 7 листопада розпочинається бій за станцію і місто. Коростень практично був уже в руках повстанців, але ситуація різко змінилася, коли на підмогу червоним підійшли два червоних бронепоезди «Красний боец» і «Ленін», з яких став висаджуватись десант [11, 50]. Оцінивши стратегічну позицію повстанців, генерал Ю. Тютюнник приймає рішення відступати.

На нараді в с. Михайлівка генерал Ю. Тютюнник обговорює питання: припинення подальшого просування у глибину України чи продовжувати похід. Перевагу отримала думка подальшого походу. Згідно з наказом Ю. Тютюнника головна Волинська група вирушає на південь у район Радомишля, а далі – на північний схід на Київщину [6].

В цілому за дводенний тяжкий безперестаний марш із чотиригодинним боєм за місто Коростень було пройдено 95 верств. Слід мати на увазі, що в цей час почалися морози, земля вкрилася глибоким снігом.

8 листопада, генерал Ю. Тютюнник вирішив використати для відпочинку перетомлених вояків. Увечері цього дня він, висилає групу вояків у кількості 30 чол. в напрямку на село Ігнатпіль із наказом висадити в повітря залізничний міст на річці Жерів. Наказ було виконано, охорона мосту частково розбіглася, а частково знищена.

9 листопада о 4 годині ранку за наказом командувача армією головна група вирушила з села Дідковичі через села Обіходи –

Раудна – Калинівка – Савлуки – м. Ксаверів – Буденку – Шкурати на Буду Кам'янецьку, куди й прибула о 14 годині цього ж дня. Перехід покрив 34 верстви.

10 листопада о 8 годині ранку за наказом генерала Ю. Тютюнника група вирушила з села Буди Кам'янецької через село Юзефівку на станцію Чоповичі, де технічна рота 38-го залізничного батальйону червоних охороняла ешелони із кіньми, обмундируванням, продовольством. З Юзефівки генерал Ю. Тютюнник висилає наперед групу підричників для знищення залізничного переїзду та зруйнування телефонного зв'язку. При підході до станції генералом Ю. Тютюнником було вислано курінь 1-ї бригади для її захоплення, але він не зміг виконати поставленого завдання і тоді для цієї цілі було послано 5-й залізничний курінь 2 бригади підполковника Лисогора. Після півгодинного впертого бою червоний загін спеціального призначення було вибито із станції і загнано аж у ліс. Та покористуватися здобутим майном повстанцям нажаль не довелося, із-за причини підходу з боку Коростеня бронепотягу, який почав обстрілювати і саму станцію і село Чоповичі. З цього села повстанча група вирушає через села Гутку на села Буглачки і Будилівку, куди й прибула о 23 годині і розмістилася: 1-ша бригада в Буглачках, а 2-га бригада – в Будилівці. Вночі із 10 листопада на 11 листопада мороз міцніша, однак не настільки, щоб скувати розмоклий ґрунт, німецька шкарлупа ламається і колона бредє в непролазному багні, а пізно вночі знімається ще й завірюха.

11 листопада о 14 годині Головна Волинська група вирушає через Облітки – Шрамарку на село Дитинець, звідтіля вона повернула на село Заньки і прибуває туди о 23 годині.

12 листопада був одним із найтяжчих з часу Другого Зимового походу. Група була оточена і атакована червоною кавалерією, із цього часу розпочинається надмірно важкий триденний безперервний марш у 174 верств

при 20 градусах морозу. У такому стані піхота з кожним днем все більше втрачає боєздатність, бо відморожування ніг змушувало багатьох переходити на вози, чим зменшувалося число бійців, а натомість збільшувався обоз, перешкоджаючи колоні у швидкому русі та маневровості.

Генерал Ю. Тютюнник висилає кінний роз'їзд, щоб розвідати дорогу та спробувати розшукати групу генерал-хорунжого Василя Нельговського, яка повинна за попередніми даними знаходитись в районі сіл Модилеве – Дубовин – Мокачі.

Не відшукавши у тому місці групу генерала В. Нельговського, Ю. Тютюнник приймає рішення йти на Київщину через село Чайківку. Проходячи через вказане село, ар'єргард групи несподівано був обстріляний з північно-західної околиці села, з боку Радомишля. Це була передова частина кінної дивізії Г. Котовського, що вирушила назустріч колоні. Відбиваючись ар'єргардом від ворожого переслідування генерал Ю. Тютюнник спрямовує колону через села Пилиповичі – Журавлівку – Березівку – Мінейки – Городське.

Опівночі група підійшла до річки Тетерів у с. Городське і під вогнем противника успішно переправилась. Червоні війська насідали дуже настирливо, намагались не пропустити Волинську групу через річку Тетерів під прикриття лісів, бо ті ліси давали групі не тільки можливість підступу під самий Київ, а навіть переправитись на Чернігівщину за Дніпро. Це була важка бойова операція, в ході якої ворожа кіннота понесла важкі втрати і змушена була тимчасово припинити переслідування.

Під час цього маршу та постійних ар'єргардних боїв Головна Волинська група понесла також значні втрати убитими та пораненими, кількість яких досягла 45 чоловік, а між ними – колишній морський міністр старший лейтенант Михайло Іванович Білинський, сотник Луценко та інші [25, 30]. Як свідчать учасники рейду, «...не було дня, майже не було години, щоб не

було бою. Якщо не більші маневрові бої з частинами Червоної армії, то дрібні сутички з окремими відділами чону, чека, міліції» [18, 127]. Більшовицьке керівництво направило проти Волинської групи двотисячну дивізію Г. Котовського.

На 13 листопада обоз групи збільшується до 100 підвід а це катастрофічно відбивається на маневровості колони, але незважаючи на це вона переходить Києво-Житомирський шлях і близько 6-ї години ранку досягає с. Войташівки.

Втративши надію на з'єднання з Подільською групою М. Палія і не відшукавши загін В. Нельговського, генерал-хорунжий Ю. Тютюнник проводить службову нараду, під час якої було прийнято рішення – припинити подальший наступ в напрямку м. Києва і повернути до кордонів Польщі. Як згадує Р. Сушко: «План, рішучість, хоробрість, консеквентність – все було, але був масово міцніший ворог, а що найголовніше – він уже чекав на нас» [12, 27].

Перепочивши у с. Войташівці, генерал Ю. Тютюнник, о 9-й годині ранку вирушив із групою на північ через села Царівку – Ставицьку Слобідку на Негребівку. При наближенні до Негребівки колона натрапила на червоні роз'їзди і з боями стала рухатись на село Раївку.

У Раївці ар'єргард групи – 4-й курінь, який прикривав переправу групи через річку Білку, майже у повному складі був знищений. Колона проминувши Раївку, за наказом генерала Ю. Тютюнника продовжувала рух на село Рудню при постійному переслідуванні ворогом, а далі на села Кодре, Язвинівку, Майданівку та через станцію Трубецьку (залізниця Київ-Сарни), Поташню на Блитчу.

Генералом Ю. Тютюнником було прийнято рішення заночувати у Блитчі, але коли колона наблизилась до села (було 12-та година ночі) то було встановлено, що села Блитча, Унін і Ханів зайняті червоноармійськими підрозділами. Оцінивши ситуацію і враховуючи фізичний стан повстанців, ге-

нерал Ю. Тютюнник приймає рішення не вступати в бій з ворогом, а звернути праворуч та рухатися просіками без доріг у напрямку села Леонівни. Насувалася ніч із 14 на 15 листопада – фатальна ніч Другого Зимового походу, одна із причин драми Базару. Волинська група знаходилася за день маршу від м. Києва, але постійний ворожий натиск, бої без сну та відпочинку, голод, сильні морози, бездоріжжя, надлюдська перевтома до кінця виснажували напівроздягнуте, майже беззбройне українське вояцтво і лише фатальна віра у боротьбу за волю допомагала їм переносити ці нелюдські умови.

У бою за село Леонівну зустрілися дві групи повстанців під керівництвом генерала Ю. Тютюнника та підполковника М. Палія-Сидорянського, але із-за складних погодних умов та ранкової пори (4-та година ранку) не спромоглися розпізнати одна одну і з боєм розходяться, а село Леонівна так і залишилося не зайнятим ніким.

Не маючи змоги з'ясувати оперативне становище групи, генерал Ю. Тютюнник вирішує продовжити рух далі на схід, без доріг, лісовими просіками, щоб знайти якусь переправу через річку Тетерів. Така переправа була знайдена між селами Колінцями та Блитчею, біля хутора Старий Млин. Переправа була дуже важкою і тривала приблизно п'ять годин. Після переправи та короткого перепочинку, генерал Ю. Тютюнник спрямовує колону на село Зареве, а далі на села Лукашівку – Інвалідну – Розважів.

16 листопада повстанці за наказом генерала Ю. Тютюнника виступають із Розважів у напрямку села Полідарівка, Заліщани, Голубієвичі, а о 24-тій годині далі на село Малі Міньки, куди й прибули о 3-тій годині.

17 листопада під цим населеним пунктом в районі містечка Базар (Житомирщина) Волинська група опинилася у оточенні. Нічний перехід у 41 версту сильно стомив повстанців, окрім цього більшість командирів підрозділів була хвора, занедужав і сам

генерал Ю. Тютюнник, їхав на санях із відморозженими ногами командир Київської дивізії генерал Янченко, був хворий командир 2-ї бригади Р. Сушко та інші.

Зупинка на відпочинок у селі Малі Миньки Овруцького повіту та неврахування думки полковника Отмарштайна і командирів обох бригад що не радили зупинятися у тому селі, а пропонували пройти ще 10 км та переправитися через річку Уж і там зникнути в болотистій місцевості, як показав подальший хід подій була серйозною помилкою генерала Ю. Тютюнника, яка призвела у подальшому до поразки Листопадового рейду.

Коли колона вишикувалася в дорогу – було пізно, ворог вже оточив село. Лише кінна сотня Хмари, яка мала забезпечувати й проривати дорогу, штаб загону і 15 підвід із важкопораненими встигли проскочити місток на річці Звіздаль. Відірвавшись від ворожої кінноти, вони переправились через Уж і вже вночі зникли у лісових болотах. До польського кордону група зі 109 осіб на чолі з генерал-хорунжим Ю. Тютюнником дійшла польським бездоріжжям та перейшла його 19 листопада поблизу села Біловіж, що на північ від Олевська.

Бій на річці Звіздаль тривав півтори-дві години і був останнім боєм Волинської групи під час Листопадового походу. Це був відчайдушний бій великих духом українських повстанців, виснажених голодом, сильними морозами, глибокими снігами, безперестанними боями з ворогами, без сну, без відпочинку. В таких надлюдських для них умовах і терпіннях їх було переможено тільки фізично.

В протоколі більшовицької Надзвичайної комісії, яка судила полонених, сказано, що в Малих Миньках «Зарублено в бою свыше 400 чел. и захвачено 537 чел.[4, 240]». Перше число перебільшене – за підрахунками українських дослідників полягло приблизно 150 повстанців, а 94 поранені особи більшовики добили. З числа 537 полонених – 359 розстріляно, 41 старшин і осіб цивіль-



Юрій Отмарштейн

ного управління та 42 колишніх червоноармійців перевезено на подальші допити до м. Києва, 95 померло від ран. Це останнє число співпадає з числом поранених та добитих більшовиками в селі Малі Миньки.

Ніч полонених тримали у місцевій церкві, а 18 листопада перевели до м. Базар і також розмістили у місцевій церкві. Судити їх мали у м. Києві, але з огляду на безпеку «Чрезвычайная пятёрка» приїхала до містечка Базар. Тут Г. Котовський звертався з агітацією до полонених, щоб вони вступали до Червоної армії, обіцявши взяти їх до своєї кінноти. Йому відповів рядовий козак С. Щербак: «Я – козак 6 Січової стрілецької дивізії Щербак ! Від себе і козаків, яких я знаю, кажу вам: ми знаємо, що нас чекає, і ми не боїмося смерті, але до вас служити не підемо. Бийте! Ми на смерть готові!» [4, 234].

22 листопада 1921 року було оголошено вироку: «Лиц, перечисленных в приложенном к сему списку, в числе 359 человек, как злых и активных бандитов, расстрелять». Свої підписи під резолюцією «Расстрелять» на кожній «Анкете для перебежчиков или пленных закордонных государств» поставили: Ілля Гаркавий (національність невідома), молдованин Григорій Котовський, росіянин Андрій Іванов, євреї Лівшиц і Фріновський. Та самого розстрілу більшовицькій владі було мало. Тоді зігнали мешканців навколишніх сіл і хуторів та наказали їм викопати яму, а потім наочно продемонструвати, «як московська влада карає тих, хто бореться за Волю України» [4, 243].

В 11-й годині ранку з церкви вивели змучених і закривавлених, майже голих, українських вояків. Ще тут один з комісарів запропонував вступити на службу до Червоної армії. Через хвилину з гурту засуджених пролунали короткі промови: «Старшини і стрільці! Умираємо за волю народу! Нашої смерті не простять ворогам! Про нас не забуде народ! Свідомо вмираємо за волю України!» Вслід за цими словами пролунало: «Ще не вмерла Україна!». Голоси засуджених заглушили більшовицькі кулемети та гвинтівки.

За уточненими даними, впродовж 21–23 листопада в Базарі було розстріляно 360 українських повстанців. Декілька чоловік із-під розстрілу втекло. Селяни їх одягнули і сховали [4, 244].

Таким чином, остання спроба прибічників С. Петлюри підняти антибільшовицьке повстання в Україні – рейд генерал-хорунжого Ю. Тютюнника з Польщі в листопаді 1921 р. – закінчилася крахом.

Поразка Листопадового походу негативно вплинула на український рух загалом. Починає слабнути повстанська боротьба, а вкрай стомлені багаторічною важкою боротьбою з окупантами, повстанці складають зброю і віддають себе «на ласку» більшовицькій владі, яка не шкодувала обіцянок прощення всіх «гріхів».

Отже, Другий Зимовий похід не приніс позитивних результатів на які так розраховував екзильний уряд УНР та командування Дієвої Армії УНР – підняти всенародне повстання в Україні. За складних та несприятливих обставин і під тиском цілої низки причин він закінчився трагічно. Але попри всі прорахунки, необхідно відзначити мужність та звитягу його учасників, їх героїзм та жертвність заради святої справи – визволення України.

Подвиг повстанців назавжди увійшов в історію боротьби українського народу за свободу, він і до сьогодні залишається взірцем виконання обов'язку перед народом та державою для військовослужбовців Збройних Сил України.

Але в оцінці тих недавніх часів, коли українську історію творили наші батьки, діди і прадіди нам всім необхідно, щонайперше для себе, уникати слів «помилки», «прорахунки», «неправильні рішення» і тому подібних, хоча, здавалося б, об'єктивних підстав для таких присудів можна знайти багато. Наші попередники щодня мусили давати відповіді на нові виклики, розв'язувати нові завдання без готових рецептів.

Чи варто гадувати, яким спілетінням міфів, ідеологій і, меншою мірою, науки оповита особистість генерал-хорунжого Ю. Тютюнника. Метод історіографічного та джерелознавчого підходу до архівних та наукових здобутків видався, на думку автора, найбільш сприятливим, щоб знайти відповіді на складні питання, що постали при висвітленні такої особистості, як генерал-хорунжий Юрій Тютюнник. У науці, як і в житті, немає одномірності і однозначності. Задавнені хрестоманітні постулати іноді важко спростовувати чи розвінчувати не так через нестачу аргументів, як через звичайнісінький консерватизм, який однаковою мірою притаманний і науковцям. Зрештою, ми всі із минулого, і його «дамоклів меч» ще довго висітиме над багатьма.

Автор жодним чином не намагався відкинути чи заперечити уже існуючі праці.

Навпаки, саме історіографічні та джерелознавчі аргументи, які вдалося відшукати, опрацювати і подати на розсуд читачам, дає

підстави більш об'єктивно, повно та аргументовано відповісти на питання: хто він – Ю. Тютюнник в історії України.

ДЖЕРЕЛА

1. Веденєєв Д.В. Український фронт у війнах спецслужб: Історичні нариси. – К. : «К.І.С.», 2008.
2. Голенков Д. А. Крушение антисоветского подполья в СССР. – М. : Политиздат, 1975.
3. Коваль Р. М. Багряні жнива Української революції: 100 історій і біографій учасників Визвольних змагань. – К. : Діокор, 2006.
4. Коваль Р. М. За волю і честь: Воєнно-історичні нариси. – К. : Діокор, 2005.
5. Кучер В., Срібняк І. Українська військова еміграція на теренах Балканських країн (1921 – 1923 рр.) // Десять років незалежності України: Минуле та сучасне державотворення : Науковий збірник // Під редакцією В. Смоля, О. Реєнта, Ю. Терещенка та інші. – К. : – 2003.
6. Литвин С. Другий Зимовий похід армії Української Народної Республіки // Воєнна історія, – № 5–6. – К. : – 2002.
7. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – К. : Видавництво імені Олени Теліги. – 2001.
8. Потульницький В. А. Українська та світова історична наука: рефлексії на межі століть // Український історичний журнал. – К. : 2000.
9. Ремболович І. Рейд 1921 року // Другий Зимовий похід. Листопадовий рейд. Базар. – К.: 1995.
10. Рогозий Г. Базар // Самостійна думка. – Чернівці, 1934.
11. Рогозий Г. Листопадовий рейд // Другий Зимовий похід. Базар. – К. : 1995.
12. Сушко Р. Базар: могила 359 героїв // Історичний календар-альманах Червоної Калини. – Львів : – 1930.
13. Тютюнник Ю. Автобіографія. З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – Київ : Сфера, 1998.
14. Тютюнник Ю. З поляками проти України. – К. : 1991.
15. Тютюнник Ю. Революційна стихія // Дзвін. – Львів, 1991.
16. ЦДАВО України. – Ф.2297, оп.1, спр.15, арк.13.
17. ЦДАВО України. – Ф.4, оп.1, спр.569, арк.10.
18. Шпілінський О. Базар (1921 1931 рр.). // Другий Зимовий похід. Листопадовий рейд. Базар. – К. : Фондація ім. О. Ольжича, 1995.